

Tilburg University

Literatuurbericht uitvaartrituelen

Hoondert, M.J.M.

Published in:
Laetare

Publication date:
2014

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Hoondert, M. J. M. (2014). Literatuurbericht uitvaartrituelen. *Laetare*, 30(4), 28-31.
http://issuu.com/webmasterbc/docs/boekencentrum_laetare_2014__4-issuu

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Door de voortgaande verandering van de uitvaartcultuur blijft de behoefte aan boeken die de uitvaartpraktijk begeleiden en van inspirerende ideeën voorzien groot. Martin Hoondert bespreekt enkele recente uitgaven van praktische boeken met materiaal voor uitvaartrituelen.

Martin J.M. Hoondert

Literatuurbericht

uitvaartrituelen

Het vorige literatuurbericht uitvaartrituelen schreef ik eind 2011, het verscheen in de eerste aflevering van (toen nog) *Eredienstvaardig* van 2012.¹ Inmiddels liggen er weer acht nieuwe boeken op mijn bureau. Ongetwijfeld zijn er nog meer boeken verschenen. In het nu volgende zal ik deze acht nieuwe uitgaven bespreken. Ik doe dat vanuit de vraag wat de inhoud van deze boeken ons leert over de veranderende uitvaartcultuur. Die uitvaartcultuur wordt gekenmerkt door twee ontwikkelingen. Ten eerste zien we dat de rol van de kerken kleiner wordt. Ik zie in mijn omgeving, Noord-Brabant, dat steeds meer

mensen de viering in de kerk overslaan en het afscheid van de overledene laten plaatsvinden in de aula van het uitvaartcentrum of crematorium. Deze ontwikkeling is niet nieuw; in de jaren 70 en 80 ging de ontkerkelijking van het uitvaartritueel gepaard met een 'rituele armoede'. Dat is nu echter niet, of in elk geval veel minder, het geval. De tweede ontwikkeling is dan ook de toenemende aandacht voor een goed verzorgd en betekenisvol uitvaartritueel. Dit resulteert onder meer in de opkomst van het beroep van de zelfstandig gevestigd ritueelbegeleider.² Ook in de opleiding tot uitvaartleider is er – zij het nog beperkt – aandacht voor het

gebruik van symbolen en 'tweede taal'.³ Die toenemende aandacht voor rituelen kan, enigszins paradoxaal, gunstig zijn voor het aanbod vanuit de kerken, van oudsher centra van ritualiteit. Weten de kerken opnieuw positie in te nemen in de veranderende uitvaartcultuur?

Gebedsvieringen

Bij het Catechesehuis in Brussel verschenen twee delen in de serie *Biddend afscheid nemen*.... Eerder verschenen deeltjes bij het afscheid van een persoon 'op gezegende leeftijd' en 'bij plots overlijden'. De delen 3 en 4 bieden materiaal voor het afscheid na een langdurige ziekte en

het afscheid bij zelfdoding. Het rituele kader is dat van de gebedsviering. De boekjes bieden teksten voor de gehele viering, van 'welkom' tot en met 'zending en zegen'. Twee dingen vallen op bij lezing van de teksten. Ten eerste wordt het verrijzenisgeloof met grote voorzichtigheid ter sprake gebracht. De taal hieromtrent is niet christologisch; er wordt gezocht naar woorden die troosten, woorden zoals: nabijheid, opgevangen worden in oneindige Liefde. De metaforen zijn open en kunnen vaak zowel in een christelijk als basaal sacraal betekenis kader begrepen worden. Ten tweede valt op dat het perspectief in de teksten soms verschuift. Zo richt de 'bede om ontferming' in deel 4 zich allereerst tot de aanwezigen om vervolgens, zonder enige overgang, rechtstreeks Christus aan te spreken ('Alleen de lijdende gezelschap die U bent, Heer...'). In deel 3 is het 'gebed om ontferming' geschreven vanuit het perspectief van de overledene, of eigenlijk: van degene die ziek was en nu overleden is. Heel verwarrend.

Denken over de dood

Ook in het boek van Huub Oosterhuis, *Waar onze doden zijn*, ligt de nadruk op taal, de taal van de verkondiging of overweging. Oosterhuis verzamelde in dit boek 49 overwegingen die hij uitsprak of schreef ter nagedachtenis van 49 mensen uit zijn kennissen- en vriendenkring, in de periode 1984-2012. We komen Abel Herzberg tegen en Petra Kerssies; Tjeerd en Pien, slechts 22 jaar oud; Jan van Kilsdonk, Hans van Mierlo, Meisje xyz en Wies Stael-Merkx. De teksten van Oosterhuis ontroeren me, vooral omdat ze zo krachtig het leven van mensen laten zien. Hebben voorgangers bij uitvaartrituelen iets aan dit boek, wat is de waarde van deze particuliere teksten? Je kunt ze niet kopiëren naar een andere situatie, een ander persoon; je kunt ze niet hanteren als model. En toch vind ik dit een waardevol boek, omdat Oosterhuis mij, de lezer, leert denken over de dood. Sprekers bij uitvaartrituelen (chique aangeduid als 'funerair sprekers') kunnen uit dit boek leren hoe ze het leven van mensen ter sprake kunnen brengen zonder een c.v. op te dreunen. Bovendien durft Oosterhuis de woorden 'God', 'licht van de mor-

gen', 'ziel' etcetera in de mond te nemen zonder daarmee goedkope zekerheden te verkopen. Het boek biedt een oefening in respectvol, zinvol en hoopvol spreken over leven en dood.

Ook Leo Fijen, hoofd van de omroep RKK, verzamelde teksten bij dood en rouw. Aan dertien rouwdeskundigen vroeg hij gedichten en andere teksten aan te reiken vanuit hun persoonlijke omgang met dood, verdriet en rouw. Het resultaat is een troostrijk boek met teksten die, ten dele, ook geschikt zijn voor uitvaartrituelen. In veel teksten is het perspectief over de grens van de dood heen aan de orde; met zoekende woorden wordt gezegd wat niet te zeggen is.

Een van de meest productieve schrijvers op het gebied van dood en rouw is Marinus van den Berg, geestelijk verzorger in het palliatieve centrum Cadenza te Rotterdam. In de bundel *Verstilde woorden* biedt hij teksten ('geen gedichten', schrijft hij in de inleiding, maar 'gebroken

zinnen') voor diverse momenten op de weg van dood en rouw. Zo vinden we teksten bij het waken aan een ziekbed, bij het sluiten van de kist, bij het uitdragen. Ik vraag mij af: is bij dergelijke momenten en rituelen tekst nodig? In het boekje *Verlangen naar licht* wordt elk gedicht begeleid door een afbeelding van een glaskunstwerk van Annemiek Punt. Deze combinatie levert een mooi kijk- en leesboekje op. Sommige teksten verwoorden 'sociale onsterfelijkheid': mensen leven voort in de woorden, de gedachten en het handelen van mensen. Dit lezen we in het gedicht 'Klap op klap' dat eindigt met de zinnen: *je bloeit verder / door wie jou zag*. Van den Berg reikt ook nieuwe beeldtaal aan voor de ruimte die we traditioneel aanduiden met hemel, zoals in het gedichte tekst 'Ontvang mij': *Ontvang mij / geef mij ruimte / (...) / ontvang mij / open je voor wie ik ben / zet mij in het licht*.

Tips en checklists

Carolien Harrems, uitvaartondernemer te Amsterdam, schreef *De uitvaartplanner*, een praktisch handboek voor ieder die zich wil voorbereiden op de dood. In de afgelopen jaren zijn meer van dit soort boeken verschenen en ze passen bij het doorbreken van het taboe op de dood. Ik denk aan het boek *Iedereen gaat dood* van Leonie van Straaten, of aan *Tijd voor de dood* van Marjon Klaassen. Het boek van Harrems is zeer compleet. Het bevat naast uitleg, tips en checklists ook verhalen uit haar praktijk als uitvaartondernemer. Bij de uitleg en tips voor de uitvaart ligt het accent op 'persoonlijk maken'. Bij het lezen van dit boek bekruipt me soms het gevoel dat het aantal mogelijkheden zo groot is, dat ik eigenlijk niet meer kiezen kan. En voor wie is dit boek eigenlijk geschreven? Voor nabestaanden ('Assertief zijn', blz. 65) of voor uitvaartleiders ('Neem een mobiele telefoon mee met het telefoonnummer van de begraafplaats', blz. 89)? Relatief beknopt is het hoofdstuk over de afscheidsbijeenkomst (blz. 90-105) met aandacht voor locatie, muziek, sprekers, rituelen bij het graf en het condoleren. Harrems houdt zich hier op de vlakte en gaat niet in op de inhoud en de aard van de afscheidsbijeenkomst, terwijl hier toch veel vragen aan de orde zijn, bijvoorbeeld: tot wie kan de spreker zich richten (de nabestaanden, de overledene), welke symbolen zijn herkenbaar in onze cultuur?

Besproken uitgaven

Biddend afscheid nemen... deel 3: 'Ik weet: mijn Redder leeft...'
Afscheid na langdurige ziekte. Brussel: Catecheshuis z.j. [2013]
Biddend afscheid nemen... deel 4: Wees barmhartig zoals jullie Vader barmhartig is. Afscheid bij zelfdoding. Brussel: Catecheshuis z.j. [2013]

Marinus van den Berg & Eva de Mooij, *Verstilde woorden. Teksten bij afscheid* (met cd). Utrecht: Ten Have 2012.

Marinus van den Berg & Annemiek Punt, *Verlangen naar licht*. Utrecht: Ten Have 2013.

Leo Fijen, *Leven met de dood. Woorden die kracht geven*. Utrecht: Ten Have 2011.

Lutz Friedrichs (Hg.), *Bestattung. Anregungen für eine innovative Praxis* (Dienst am Wort 53). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2013.

Carolien Harrems, *De uitvaartplanner. Van stervensbegeleiding tot bedankaart*. Utrecht/Antwerpen: Kosmos 2012.

Huib Oosterhuis, *Waar onze doden zijn. Negenenveertig namen*. Utrecht: Ten Have 2013.

Balans

De zeven boeken die ik hierboven besproken heb bieden vooral teksten. Hoe kunnen we betekenisvol spreken bij een uitvaart? Welke woorden bieden troost? Van dergelijke woorden zijn er nooit genoeg, zo lijkt het. Maar hoe zit het met het handelen? Tal van vragen staan nog open en vragen zowel om reflectie als om handelingsmodellen. Laat ik enkele voorbeelden noemen. Hoe kunnen wij afscheid nemen van een dierbare in het crematorium als de kist blijft staan en de nabestaanden weglopen richting koffiekamer? Wat zijn zinvolle handelingen als nabestaanden meegaan naar de oven? Is het goed om tijdens een crematiedienst alleen maar operette-melodieën te laten horen, 'omdat opa daar zo van hield'? Hoe maken we het perspectief over de grens van de dood heen erfahrbaar in een cultuur die niet meer kerkelijk-religieus is, maar toch zeker ook niet a-religieus? Hoe gaan we om met het toenemend gebruik van beeld (foto's, PowerPoint-presentaties) in uitvaartrituelen? Het valt mij op dat er over dergelijke vragen weinig wordt nagedacht, dat er nauwelijks materiaal geleverd wordt (teksten, maar nog liever symbolen en handelingen) om de veranderende uitvaartcultuur te verrijken, bij te sturen misschien. Ligt hier een rol voor de kerken met hun rijke rituele tradities en hun expertise op het terrein van uitvaartrituelen?

Kerk in de post-seculiere cultuur

Een aanzet hiertoe vinden we in een Duits boekje onder redactie van Lutz Friedrichs: *Bestattung. Anregungen für eine innovative Praxis*. In dit boekje

vindt als het ware een ontmoeting plaats tussen de traditie van de Evangelisch-Lutherse kerk en wat Friedrichs noemt: de post-seculiere cultuur. In het eerste deel reflecteert de auteur op de veranderingen in de uitvaartcultuur. Die veranderingen zijn, aldus Friedrichs: pluralisering, economisering en esthetisering. Consequenties voor het aanbod vanuit de kerken zijn dan: (1.) niet vasthouden aan de kerk als locatie voor een afscheidsdienst, (2.) nieuwe vormen (ordo's) ontwikkelen, (3.) meer aandacht besteden aan beleving door het gebruik van symbolen die een beroep doen op de zintuigen, (4.) spreken in 'tastender Gewissheit' en (5.) ruimhartig inzetten van muziek die voor nabestaanden betekenisvol is.

Het tweede deel van dit boek biedt praktisch materiaal voor onder meer de bijzetting van een urn en een gemeentelijke begrafenis (bijvoorbeeld van een dakloze) met medewerking van het begraafplaatspersoneel. Eerlijk gezegd is dit materiaal naar mijn smaak nog te hoog-kerkelijk, al herken ik wel de hierboven genoemde vijf consequenties.

Het derde deel biedt een serie overwegingen, waarin het spreken in 'tastender Gewissheit' als model wordt voorgehouden. In de overwegingen klinkt het leven van mensen door, het bijbels spreken, maar ook moderne liedteksten. Het zijn mooie voorbeelden van hoe de kerk, staande midden in de moderne cultuur, de troost van het geloof kan aanbieden aan mensen die afscheid moeten nemen van een dierbare. <

Martin J.M. Hoondert is universitair docent 'Muziek, Religie & Ritueel' aan de Universiteit van Tilburg. Zijn onderzoek richt zich op 'muziek en de dood': het moderne requiem, requiemconcerten, muzikale repertoires bij uitvaartrituelen in kerken en crematoria, muziek en rouw.

- 1 Eerdere overzichten van praktische boeken met materiaal voor uitvaartrituelen verschenen in 2008 (*Eredienstvaardig* 24 (2008) nr. 2, pp. 33-37) en 2012 (*Eredienstvaardig* 28 (2012) nr. 1, pp. 12-15).
- 2 Zie de website van de opleiding tot ritueelbegeleider: www.hetmoment.nu en de website van de Landelijke Beroepsvereniging van Ritueelbegeleiders: www.lbvr.nl.
- 3 H. Oosterhuis, *In het voorbijgaan*. Utrecht 1968, pp. 236-244.